
MET ANDERE WOORDEN

kwartaalblad over bijbelwerk

2e jaargang nr.1 mei 1983

Groot Nieuws
Bijbels
in West-Europa
pag. 3

Een vertaling
die indruk
maakte
pag. 7

Micha
en zijn
tegenstanders
pag. 10

GROOT NIEUWS BIJBEL TREKT DE AANDACHT

Eind februari is de verkoop van de Groot Nieuws Bijbel begonnen. De belangstelling voor deze nieuwe eigentijdse vertaling is enorm. Hoewel de eerste oplage (100.000 exemplaren) voor Nederlandse begrippen uitzonderlijk hoog was, moest al eind april aan de drukker opdracht gegeven worden voor een tweede oplage van nog eens 60.000 exemplaren. Deze vertaling is de vierde bijbel in omgangstaal in Europa na de Engelse, Duitse en Franse. De Italiaanse, Griekse en Portugese zullen weldra volgen.

Elk van die vertalingen is direct gemaakt vanuit de grondtekst, maar wel volgens dezelfde vertaalmethode. Waarin komen ze overeen? Waarin verschillen ze? De vertaalconsulent van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen, prof. dr. Jan de Waard, probeert als taalkundige en theoloog op die vragen een antwoord te vinden.

Dr. E.W. Tuinstra sluit zijn serie over 'Bijbelvertalen in de Reformatie' voorlopig af. En drs. B. Smilde legt uit waarom hij het boek Micha vertaalde als een dialoog tussen de profeet en zijn tegenstanders.

In ons volgend nummer schenken wij aandacht aan de kritiek op de Groot Nieuws Bijbel in de Nederlandse pers.

Jan J. van Capelleveen

COLOFON

MET ANDERE WOORDEN is een kwartaaluitgave van het Nederlands Bijbelgenootschap, postbus 620, 2003 RP Haarlem, telefoon: 023 - 25 95 01. En van het Belgisch Bijbelgenootschap, Dautzenbergstraat 36, 1050 Brussel, telefoon: 02 - 640 11 12 of 640 15 75.

MET ANDERE WOORDEN wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

REDACTIE: ds. W. van Galen, dr. E.W. Tuinstra en Jan J. van Capelleveen (eindredacteur).

REDACTIERAAD: drs. L. van den Bogaard, A.W.G. Jaakke, G.J. Marseille en R. Noorda.

ADRESWIJZIGINGEN: Zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap, postbus 620, 2003 RP Haarlem, of opgeven aan het postkantoor. Op het PTT-formulier aankruisen: NBG. De wijziging wordt dan automatisch aan ons doorgegeven.

GIFTEN voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de onkosten voor dit blad kunnen gestort worden op giro 1 60 20 van het NBG te Haarlem met vermelding 'gift' of 'MET ANDERE WOORDEN'.

GROOT NIEUWS BIJBEL IN WEST-EUROPA

door dr. J. de Waard

Na de Good News Bible (1976), Die Bibel im heutigem Deutsch (mit den Spätschriften des Alten Testaments) (1982) en La Bible en français courant (1982) is de bijbel nu ook in de Nederlandse omgangstaal beschikbaar. Soortgelijke vertalingen in het Italiaans, Grieks en Portugees zullen weldra volgen.

In al deze vertalingen gaat het om de toepassing van het principe van de zogenaamde 'dynamische equivalentie', of - om een betere term te gebruiken - 'functionele equivalentie'.

Dit principe kan in het kort als volgt worden samengevat:

Een zender in de uitgangstaal (in het geval van de bijbel dus Hebreeuws, Aramees en Grieks) doet een bepaald informatieaanbod in de vorm van een tekst die tot een bepaalde tekstsoort en tot een bepaald teksttype behoort. Hierdoor komt een communicatiegebeuren tot stand waarin de ontvanger van dit aanbod in dezelfde taal op de geboden tekst reageert.

In het vertaalproces wordt nu zo'n ontvanger tegelijkertijd zender in de ontvangende taal en hij doet in die taal een informatieaanbod aan ontvangers in die taal. De informatie wordt opnieuw vervat in een tekst die tot een bepaalde tekstsoort en een teksttype van de ontvangende taal behoort en die een communicatiegebeuren bewerkstelligt waarin de ontvanger op de vertaaltekst reageert. Daarbij moet echter bedacht worden dat het coördinaten systeem van tijd en plaats niet hetzelfde is voor zender en ontvanger, of - in het

geval van de vertaler - de ontvanger-zender.

Hetzelfde geldt voor de situationele context en voor de culturele context gezien de vaak belangrijke verschillen tussen bron- en ontvangende cultuur.

Zoals gezegd behoort een tekst tot een bepaalde tekstsoort.

Voorbeelden van tekstsoorten zijn o.a. keukenrecepten, overlijdensberichten enz. Het keukenrecept kan zelfs in de bijbelvertaling van belang zijn. Mijns inziens bevat Ezechiël 24:3-5 een recept van wat men 'Jeruzalemmers soep' zou kunnen noemen en de vertaling in omgangstaal heeft er goed aan gedaan deze tekst in de vorm van een kookrecept weer te geven.

Men kan echter 'tekstsoort' ook ruimer definiëren zonder literaire teksten uit te sluiten. In dat geval kunnen de zogenaamde 'literaire genres' als tekstsoorten worden beschouwd.

TEKSTTYPE

Bij teksttype gaat het daarentegen om de communicatie-functie van de tekst. Zo ligt b.v. bij het informatieve teksttype de nadruk volledig op het mededelen van bepaalde informatie zoals in het merendeel van de paulinische brieven. Een directe, duidelijke vertaling van zulke teksten in proza is een vereiste.

Maar bij het expressieve teksttype ligt het accent op de - vaak poëtische - vorm van de tekst en daarmee op het scheppende handelen van de auteur. De vertaling dient zich hier met de auteur te vereenzelvigen en een overeenkomstige (niet identieke!) poëtische vorm in de ontvangende taal te kiezen. Met name in de Psalmen en in de dichtertelijke boeken van het oude testament is dit van belang.

Tenslotte, bij de gebiedende functie van de taal, in het 'operatieve' teksttype, wordt de aandacht verschoven naar het gedrag van de ontvanger en hier dient de vertaling zich het sterkst aan de ontvangende cultuur aan te passen om een identieke reactie van de hedendaagse lezer van een vertaling op te kunnen wekken. Dit teksttype is natuurlijk het sterkste vertegenwoordigd in passages van vermanende aard.

Zo wordt in al deze vertalingen gezocht naar functionele equivalenten in de eigen taal. Het 'eigene' heeft daarbij zozeer de nadruk dat de verschillende vertalingen nauwelijks met elkaar vergeleken kunnen worden waar het om de uiteindelijke tekstvorm gaat. Natuurlijk heeft men van nieuwe en betere inzichten, met name van de Duitse en Franse vertalingen waar het de Nederlandse betreft (de Engelse vertaling heeft geen rol van betekenis gespeeld), kunnen profiteren. Maar van klakkeloos kopiëren van andere vertalingen is geen enkele sprake.

VOORBEELDEN

In het kort bestek van dit artikel kunnen slechts enkele voorbeelden van een dergelijke functionele equivalentie gegeven worden. Op het woordvlak valt vooral aan bepaalde idiomatische uitdrukkingen te denken.

Een Nederlandse uitdrukking zoals 'iemand het gras voor de voeten wegmaaien' (of Zuidnederlands: 'van onder de voeten') betekent 'iemand met iets voor zijn'. De betekenis van de totale uitdrukking is dus

niet gelijk aan de som van de betekenissen van de woorden die de uitdrukking vormen.

In het Frans kan men praktisch woordelijk vertalen: 'couper l'herbe sous les pieds de quelqu'un', maar in andere talen is dat lang niet altijd mogelijk.

Idiomatische gezegden in een taal dienen doorgaans met andere idiomatische gezegden in een andere taal weergegeven te worden, of, waar zulke functioneel-equivalente uitdrukkingen ontbreken, moet men eenvoudig met het weergeven van de betekenis volstaan.

Waar bijvoorbeeld de NBG-Vertaling 1951 Griekse idiomaten letterlijk weergeeft zoals in I Petrus 1:13: 'omgordt dus de lendenen van uw verstand', vertaalt de Groot Nieuws Bijbel, bij het ontbreken van een functioneel-equivalent idioom: 'zorg dus dat u gereed staat'. En waar de Vertaling 1951 een Hebreeuwse uitdrukking als 'reinheid van tanden' (Amos 4:6) woordelijk zo weergeeft, daar geeft de Groot Nieuws Bijbel de lezer de zin: 'Ik liet jullie honger lijden, in geen van jullie steden was voedsel'. In een vertaling van het communicatieve type is zo'n weergave noodzakelijk. Trouwens, reeds de eerste Griekse vertaler van het oude testament zag de noodzaak daarvan in, maar aangezien hij de betekenis van het Hebreeuwse idioom niet verstond, raadde hij ernaar en vertaalde met 'kiespijn' in plaats van met 'honger'!

Ook een letterlijke weergave van een Hebreeuws idioom zoals dat in de Vertaling 1951 van Numeri 12:8 gevonden wordt: 'van mond tot mond spreek ik tegen hem ...rechtstreeks'. Met name sommige Hebreeuwse idiomaten vinden hun oorsprong in bepaalde culturele gebruiken zonder dat men altijd met zekerheid zeggen kan of zulke gebruiken nog gangbaar waren. Dit is b.v. het geval in Psalm 60:10: 'op Edom werp ik mijn schoen' blijft: 'op Edom zet ik mijn voeten'. De Duitse en Franse vertalingen in de omgangstaal verklaren hier het idioom in de vertaling,

de eerste door de weergave:

*Auf Edom werfe ich meinen Schuh
um mein Besitzrecht anzuzeigen,*
de tweede door de vertaling:
*j'ai des droits sur Edom,
j'y jette ma sandale.*

Daar het om een tekst van het expressieve type gaat, waarbij de vertaler zich sterk met de auteur dient te vereenzelvigen, is er veel te zeggen voor het behoud van de oorspronkelijke figuur en voor de toevoeging van de betekenis, een zogenaamde dubbele vertaling. Anderzijds heeft de Groot Nieuws Bijbel het voordeel van grotere directheid. Het aanbrengen van een culturele voetnoot zou zeker te overwegen zijn, maar helaas ontbreken voetnoten in de eerste uitgave van deze vertaling. In scherpe tegenstelling tot de Engelse vertaling, die vele oorspronkelijke metaforen oplost, hebben de Duitse, Franse en Nederlandse vertalers getracht de beelden te bewaren of wel zinvol te bewerken. In het geval van leenmetaforen is dit natuurlijk betrekkelijk gemakkelijk, hoewel ook hier een Nederlandse aanpassing soms vereist is. Zo wordt 'Gaat heen en zegt dien vos' (Lucas 13:22; Vertaling 1951) tot: 'Ga die oude vos zeggen' overeenkomstig het Nederlands taalgebruik (vergelijk de soortgelijke aanpassing in het Frans: 'Allez dire à cette espèce de renard').

Vaak wordt op gelukkige wijze een andere metafoor ingevoerd die in hetzelfde semantische veld ligt. In Jesaja 47:5 b.v. worden de metaforen 'jongvrouw, dochter van Babel' zinvol weergegeven door het Nederlandse beeld 'stedemaagd van Babel'. Natuurlijk zijn er ook beelden die op geen enkele wijze te handhaven zijn, zoals de 'beker' metafoor in Psalm 16:5: 'O Here, mijn erfdeel en mijn beker' (Vertaling 1951). Hier kan alleen de betekenis worden weergegeven: 'U, Heer, bent al wat ik heb' (Groot Nieuws Bijbel), 'Seigneur, toi qui es la chance de ma vie' (Français Courant), of dynamisch toegespitst: 'Herr, was ich brauche, du teilst es mir zu' (Gute Nachricht Bibel).

LANGE ZINNEN

Ook op syntactisch gebied is het soms nodig om equivalenten te zoeken. Een voorbeeld van zo'n noodzakelijke herstructuering is te vinden in Spreuken 2. Syntactisch gesproken bestaat het hele hoofdstuk van 22 verzen in het Hebreeuws uit één zin met één voorzin en twee nazinnen. Zelfs oudere vertalingen hebben de Hebreeuwse zinsstructuur niet slaafs getimideerd. Segond gebruikt in zijn vertaling vier zinnen, de Vertaling 1951 en de Dhorme zelfs zes. De Groot Nieuws Bijbel daarentegen heeft zestien zinnen in het Nederlands, te vergelijken met de zeventien zinnen van de Français Courant. In deze nieuwe vertalingen worden de signalen van de Hebreeuwse tekst wel gevolgd. Waar in het Nederlands een nieuwe zin begint, is in het Hebreeuws een conjunctie te vinden die de verschillende geledingen van de zin markeert.

Het genoemde voorbeeld uit Spreuken is een zeer bijzonder geval van het samenvallen van een zin en een gehele rede-eenheid. Ook de grotere rede-eenheden zijn in dit nieuwe type vertalingen grondiger dan ooit te voren naar hun structuur geanalyseerd en daarom op objectievere wijze afgegrensd.

De zogenaamde 'kopjes' of opschriften zijn dan ook niet op willekeurige wijze aangebracht. Zo geven de opschriften boven Amos 5:1 en Amos 5:18 in de Groot Nieuws Bijbel terecht aan dat Amos 5:1-17 als een retorische eenheid beschouwd moet worden.

Ondanks de typografie en het werken met wit wordt het echter niet duidelijk dat deze hele rede-eenheid de vorm van een chiasme heeft, een verbinding van paragrafen in tegengestelde orde. In feite corresponderen de eerste drie verzen met de laatste twee, de verzen 4-6 met de verzen 14-15, vers 7 met verzen 10-13, vers 8 a,b,c met vers 9, terwijl het middelpunt van de gehele constructie in vers 8 d gevonden wordt: 'Heer is zijn naam'.

Bij het zetten in één kolom kan zo'n structuur typografisch (door het

regelmatig inspringen en terugspringen) verduidelijkt worden. Bij het zetten in twee kolommen moet men de afzonderlijke eenheden haast met een letter identificeren, zoals dit in de Duitse vertaling is gedaan (ABDCBBA): eerst dan worden de samenhangen de lezer duidelijk.

MICHA

In een functioneel-equivalente vertaling dienen alle factoren die in het oorspronkelijke communicatiegebeuren een rol speelden, de huidige lezer duidelijk te zijn. Wanneer aan een tekst de klassieke vraag gesteld wordt: 'Wie spreekt tot wie over wie of wat, wanneer, waar en onder welke omstandigheden?', dan moet de lezer van vandaag, voor zover dit mogelijk is, antwoord ontvangen.

Wanneer hij echter deze vraag aan de tekst van Micha stelt, dan krijgt hij in de meeste moderne vertalingen geen antwoord, omdat in de Hebreeuwse tekst de deelnemers in het communicatieproces niet verduidelijkt zijn. Daardoor blijft de tekst van Micha volkomen onbegrijpelijk en moet de huidige lezer, geconfronteerd met het gebrek aan samenhang, wel aannemen dat de auteur bij voortduring zichzelf tegenspreekt. Om maar te zwijgen van theologische consequenties die men daaruit zou moeten trekken.

In de nieuwe Duitse en Nederlandse vertalingen wordt - voor het eerst in de geschiedenis van de bijbelvertaling - het boek Micha een begrijpelijk boek.

Voor het eerst wordt deze tekst opgevat en weergegeven als een voortdurende polemieek tussen Gods pro-

feet en valse profeten. Als in een toneelstuk worden de rollen weergegeven.

Het kan even pijnlijk zijn wanneer men ontdekt dat vertrouwde heilprofetieën zoals Micha 2:12 en Micha 4 nu door valse profeten worden gesproken. Het gaat om het oudste voorbeeld van een manipulatie van het Woord van God. Eerst nu wordt duidelijk dat Micha 4:9 en 10 niet van één en dezelfde spreker stammen, iets wat het wetenschappelijk onderzoek reeds in het begin van deze eeuw geconstateerd had. (Zie ook pagina 15)

BESLISSINGEN

Vanzelfsprekend zijn hier beslissingen genomen die exegetisch verantwoord zijn. Een enkele maal zijn beslissingen genomen met een bepaalde graad van waarschijnlijkheid en soms heeft men eenvoudig het risico van een verkeerde beslissing moeten nemen. In een functioneel-equivalente vertaling heeft men geen keus. Een enkele fout moet verkozen worden boven het onaanvaardbare risico dat een geheel boek ofwel gesloten blijft ofwel verkeerd wordt verstaan.

Wie Today's English Version en de Groot Nieuws Bijbel met elkaar vergelijkt, staat versteld van de snelle ontwikkelingen op het gebied van de vertaalkunde in de laatste vijf tot zes jaar. Het meeste leert men altijd van de fouten van zijn voorgangers. Ook de komende generaties vertalers zullen het meeste leren van de fouten in de Groot Nieuws Bijbel. Alleen al deze gedachte stemt tot bescheidenheid.

BIJBELVERTALEN IN DE REFORMATIE (3)

door dr. E.W. Tuinstra

Is de vertaling van het oude en nieuwe testament, waartoe op de nationale Synode van Dordt in november 1618 werd besloten, inderdaad uniek vergeleken met Luthers vertaling en de King James Bijbel? Dat is zeker het geval. Ten aanzien van de Luther-vertaling is dat duidelijk: in zekere zin heeft men zich zelfs afgezet tegen de Nederlandse versies van Luthers bijbelvertaling. Maar ook vergeleken met de King James Version is de Statenvertaling anders van opzet. De Britten hadden immers besloten hun bestaande vertaling 'The Bishop's Bible', te herzien, vooral aan de hand van de Genèvefse Bijbel.

DE STATENVERTALING

Maar in Dordrecht werd besloten tot een nieuwe vertaling uit de grondtekst, al lijkt dat ten opzichte van het nieuwe testament niet zo rigou- reus te zijn doorgevoerd.

Daar heeft men naar het schijnt de bestaande vertaling van het nieuwe testament uit de bestaande Deux Aes-bijbel aan een grondige revisie onderworpen.

Met name Rolandus en Walaëus hebben daar hun bijdrage aan geleverd: zij hadden bij Beza in Genève gestudeerd.

Wat het oude testament betreft waren Bogerman uit Leeuwarden, Baudarctius uit Zutphen en Bucerus uit Veere de belangrijkste vertalers. Na de dood van Bucerus hebben

Bogerman en Baudarctius zijn deel afgemaakt.

Gomarus, Revius en Ubbo Emmius waren andere bekende namen; zij waren revisoren, de eerste beiden voor het oude testament en de laatste voor het nieuwe testament.

Drie vragen werden op maandag 19 november 1618 aan de Synode voorgelegd:

Ten eerste of een nieuwe vertaling nodig en voor de kerk bevorderlijk zou zijn, ten tweede hoe zo'n vertaling tot stand zou moeten komen en tenslotte aan wie dit werk zou moeten worden opgedragen.

Van de 'uitlandse' theologen hebben de Engelsen hun mening naar voren gebracht met betrekking tot de tweede vraag, maar dan niet alleen hoe de vertaling bij hen georganiseerd was geweest, maar ook welke regels de vertalers mee hadden gekregen. Het is wellicht interessant deze regels te vergelijken met de regels die de vertalers op de synode meekregen.

Het belangrijkste onderscheid is natuurlijk dat in Dordt tot een

nieuwe vertaling besloten werd en niet tot een herziening van de bestaande. De Engelse afgevaardigden gaven als eerste regel aan dat men geen nieuwe vertaling zou maken, maar dat men die - welke door de kerk al lange tijd was aangenomen - van alle fouten en gebreken zou zuiveren.

De lijn van de synode van Dordt was al aangegeven op de nationale synode van Embden van 1571 en het werk van Marnix van Sint Aldegonde was al een eerste poging om de besluiten van toen te effectueren. Hierin is de synode van 1618 consequent geweest, al heeft men wel gezegd dat men - om ergernis over al te grote veranderingen te voorkomen - alles uit de oude vertaling zou handhaven wat zonder de waarheid of het Nederlands geweld aan te doen, gehandhaafd kon worden. Met name de historische boeken uit het oude en het nieuwe testament worden hier genoemd. Wat het nieuwe testament betreft is inderdaad eerder van een grondige herziening dan van een volledig nieuwe vertaling sprake.

Op een aantal andere punten heeft men echter dezelfde regels toegepast als door de Engelsen voorgesteld, met name wat betreft de opmerkingen die in de marge gemaakt konden worden.

Geen aantekeningen van leerstellige aard - zo nadrukkelijk staat het niet in de regels van de Engelsen - maar wel in de regels die de Nederlandse vertalers meekregen.

Wel parallelle plaatsen, korte samenvattingen en opschriften. Ook zou daar waar een letterlijke vertaling vanwege het Nederlands niet mogelijk was, een aantekening in de marge de oorspronkelijke tekst moeten aangeven.

Tevens zouden woorden die vanwege de ontvangende taal zouden moeten worden toegevoegd typografisch anders worden aangeduid.

Over de toevoeging van een kaart van het Heilige Land was men het ook eens, evenals over geslachtsregisters.

De synode voegde daar nog chronologiën bij. Met deze zaken wilde men echter niet de vertalers belasten. Men is het daar dinsdag 20 november snel over eens geworden: 's morgens hadden de Engelsen hun inbreng, 's middags werden de bovengenoemde regels vastgesteld.

Aanzienlijk meer tijd heeft de discussie over de apocriefe boeken gekost, waarbij het nogal fel is toegegaan. De handelingen van woensdag en donderdag verschillen hier nogal: er is een handgeschreven versie, er is een Latijnse druk, er is een Nederlandse druk. In de laatste staat 'de uytheemsche hebben begeert hier in geexcuseert te syn'. Maar dat zij zich helemaal stil hebben gehouden in het dispuut over het wel of niet opnemen van de apocriefe boeken is zeker een verkeerde conclusie. De Engelsen vonden dat deze boeken erbij hoorden, maar met name Gomarus vond van niet. En hij schijnt in de felheid van het dispuut geroepen te hebben tot een Engelse afgevaardigde dat het hier in deze synode niet om gezag maar om argumenten ging: 'agendum hic in synodo, non auctoritate sed ratione'. Voorzitter Bogerman maande later de Groningse hoogleraar tot enige matiging 2). Uiteindelijk werden de apocriefe boeken opgenomen, zij het met een waarschuwing, in een ander lettertype en ná het nieuwe testament. Bovendien wordt gezegd: 'dattet nochtans niet noodigh en schijnt te sijn inde translatie sulcke sorghfuldicheyt te ghebruycken als wel inde oversettinghe der Canonyke Boecken vereyscht wort.'

Vrijdagsmorgens werd een aantal meer praktische zaken geregeld, maar zaterdag kwam nog een aantal vertaalproblemen aan de orde. Of men wanneer er over God gesproken werd in de tweede persoon 'du' of 'Ghij' moest gebruiken. Men besloot tot 'Ghij', wat toentertijd gebruikelijk schijnt te zijn geweest. Een Algemeen Beschaafd Nederlands zoals tegenwoordig was trouwens onbekend. Naar het schijnt hebben twee afge-

vaardigden uit Drenthe verklaard van vertaalwerk of toezicht daarop verschoond te willen blijven, omdat ze het Nederlands niet voldoende beheersten 3).

Voorts zou de weergave van het tetragrammaton HEERE zijn, met kapitale letters dus, en daar waar het bijzondere nadruk had zou in de marge Jehova geschreven worden 4).

In de weergave van eigennamen en bij de hoofdstukindeling besloot men zich zoveel mogelijk bij 'het gebruikelijke' aan te sluiten.

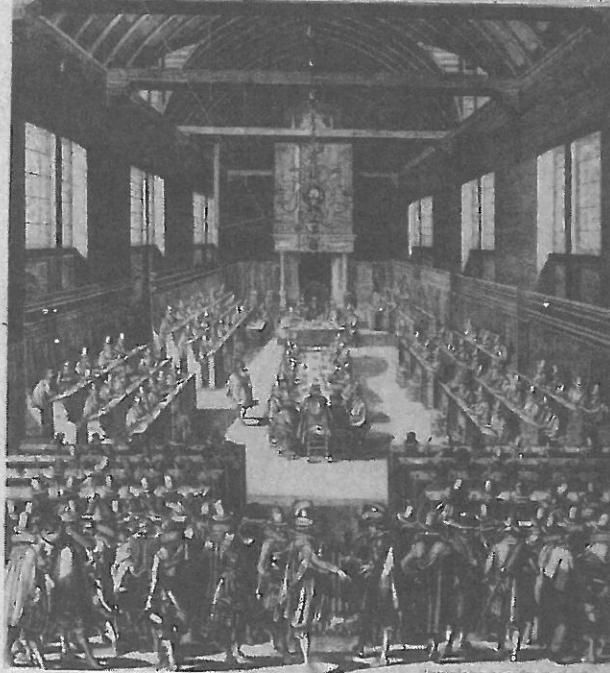
Maandag 26 november werden de vertalers en de revisoren 'oversieners' gekozen. Een aantal van hen hebben wij in het begin van dit artikel genoemd.

Het heeft nog jaren geduurd voordat de besluiten ook uitgevoerd konden worden 5). Pas in november 1626, acht jaar na de genoemde synodezitting, kwamen de vertalers van het oude testament voor het eerst bijeen. Die van het nieuwe testament in 1628. Allerlei uitgaven, vertalingen en commentaren werden geraadpleegd,

maar steeds hebben de vertalers een zelfstandig oordeel geveld. Een vertaling kwam tot stand die als geen andere in Nederland indruk heeft gemaakt en die niet nalaat steeds weer indruk te maken.

- 1) Vgl. C.C. de Bruin, De Statenbijbel en zijn voorgangers, Leiden 1937, blz. 302 vgl.
- 2) Vgl. J. Heringa, Bijzonderheden betreffende de vervaardiging van de gewone nederlandsche bijbelvertaling. Ned. Archief voor kerkgeschied. 5 (1834), blz. 41-43.
- 3) Vgl. B. Glasius, Geschiedenis der Nationale Synode, dl. II, Leiden 1861, blz. 267; en J. Heringa, a.w. blz. 69-75.
- 4) J. Heringa, a.w. blz. 58 haalt een handschrift van Th. Heyngiks aan, waarin als één van de redenen tot dit besluit wordt genoemd het feit dat Piscator in zijn vertaling HERR gebruikt en de Engelsen Lord.
- 5) Tot vreugde van de boekverkopers, want die hadden nog duizenden banden van de oude vertaling liggen en die konden ze nu eerst proberen kwijt te raken. Het moet voor hen ook prettig zijn geweest dat de harde woorden over de in omloop zijnde vertalingen aanzienlijk gematigder in de gedrukte notulen naar buiten werden gebracht.

Synodi Dordracenae delineatio

De synode van Dordrecht besloot tot een vertaling van de bijbel uit de grondtekst.

MICHA, EEN TWEEGESPREK

door drs. B. Smilde

Een kerk die bij de bijbel leeft en de bijbel liefheeft, zal ook telkens weer geïnteresseerd zijn in de vragen rond bijbelverhalen. Geen wonder dus, dat in de kerkelijke pers steeds weer artikelen verschijnen over de methode en praktijk van het vertalen. Lezers van Met Andere Woorden zullen ongetwijfeld bekend zijn met de twee voornaamste stromingen die we hier ontmoeten: die van de idiolecte en de dynamisch-equivalente vertaalmethode.

Nu valt het mij op dat bij schrijvers over deze materie - ook bij hen die proberen zich neutraal op te stellen en objectieve voorlichting te geven - toch altijd de gedachte meespeelt dat in de grond van de zaak een idiolecte vertaling meer secuur te werk gaat dan een dynamisch-equivalente. Bij de laatste methode denken velen dat men zich al te snel van de grondtekst distantieert en te vrij met de oorspronkelijke gegevens omspringt. Dit hoeft echter niet zo te zijn.

Aan de hand van enige voorbeelden uit het boek Micha wil ik laten zien dat ook een dynamisch-equivalente vertaling uiterst serieus met de grondtekst en de vruchten van literaire analyse van die tekst bezig kan zijn, om dan zo duidelijk mogelijk voor de lezer van nu de inhoud

van toen over te brengen.

Het betreft hier een vertaling in omgangstaal van dit profetische boek die gepubliceerd is in de 'Groot Nieuws Bijbel'.

Om alle misverstand te voorkomen: deze bijbel zal niet de eerste oecumenische bijbel in Nederland zijn en ook niet de eerste in dynamisch-equivalente methode. Wat de vertaalmethode betreft kan men de zgn. Willibrord-vertaling van de Katholieke Bijbelstichting (1975) en de Nije Fryske Bibeloersetting (1978) beide gematigd dynamisch-equivalent noemen, terwijl de laatstgenoemde ook al een oecumenische vertaling was, gemaakt onder verantwoordelijkheid van een interkerkelijke commissie (waarin zes kerkgenootschappen waren vertegenwoordigd), door vertalers van zowel rooms Katholiken als protestantsen huize en uitgegeven door het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting.

MOEILIJKHEDEN

Het is sinds jaar en dag bekend dat de kleine profeten van het oude testament ons dikwijls voor grote problemen stellen. Dat geldt met name voor het boek Micha. Het heeft

velen bevreemd, dat het middenstuk daarvan, de hoofdstukken 2-5, zo heterogeen is samengesteld. Nu eens laat de profeet felle aanklachten horen en verkondigt hij vreselijke oordelen van ondergang en verwoesting, dan weer zijn er troostvolle beloften en is alles heil en zonneschijn.

Tot nog toe werden deze problemen meestal zo opgelost: de profeet zou verschillende losse uitspraken hebben gedaan in heel uiteenlopende situaties. Zijn woorden zouden dan op losse velletjes zijn opgeschreven en later bijeengebracht in niet al te gelukkige redactie en ordening van zijn boek. Dat zou dan die merkwaardige tegenstellingen en vreemde overgangen kunnen verklaren. Erg bevredigend was die oplossing niet, maar men kwam eenvoudig niet verder. Wel las men in 2:6 en 7 dat bepaalde tegenstanders van Micha het woord voerden, maar men trok daaruit geen consequenties.

OP EEN ANDER SPOOR

Pas met de verschijning van de commentaar van prof. dr. A.S. van der Woude (hoogleraar te Groningen) in de serie 'De prediking van het oude testament' 1976, zijn we op een ander spoor gekomen, een spoor dat sindsdien door de Nije Fryske Bibel-oersetting en nu ook door de Groot Nieuws Bijbel dankbaar is gevolgd. Het is opvallend dat Micha 3 begint met de woorden: 'En ik zei'. Men kan dit zinnetje ook vertalen met: 'Maar ik zei'. Dit kan dus een aanwijzing zijn, dat de onmiddellijk daaraan voorafgaande woorden niet door Micha zijn gesproken, maar door mensen met wie hij in gesprek is. De indeling in hoofdstukken en verzen is van veel latere hand.

Maar waar beginnen de tegenstanders van Micha dan te spreken? Deze puzzle werd opgelost doordat prof. Van der Woude de tot nog toe gegeven vertaling van 2:11 eens nader ging bekijken. De NBG-Vertaling 1951 geeft daar:

Als er maar iemand wind naliep en leugen voorspelde: Ik profeteer u van wijn en bedwelmende drank - dan zou hij een profeet van dit volk zijn.

Zo hebben sinds eeuwen de vertalers dit vers opgevat en vertaalden ze welhaast automatisch de woorden op deze wijze. Maar wie het Hebreeuws goed bekijkt, zal ontdekken dat dit er eigenlijk helemaal niet staat. Het laatste zinnetje luidt letterlijk:

En (maar) profeterende was (bleef) dit volk.

Hier hebben we dus opnieuw te doen met een aanduiding van de sprekers van de volgende passage. De verzen 12 en 13 zijn dus geen heilsbeloften uit de mond van Micha, maar een citaat van zijn tegenstanders die niet naar oordeelsprediking wilden luisteren.

De volgende stap was dat in vers 6 en 7a de tegenstanders aan het woord zijn, waarop Micha dan in 7b reageert met de woorden:

Nee, voor wie eerlijk leeft betekenen mijn woorden zegen en geluk.

Logisch sluiten daar dan de verzen 8-11a op aan, waarin Micha het ver-wijst maakt dat ze het rechte spoor niet houden en daardoor Gods oordeel over zich in roepen.

Eenmaal zo ver gekomen, blijkt ons dat we in de hoofdstukken 2 en 3 een levendige dialoog hebben, die als volgt kan worden ingedeeld:

2:1-5	Micha
2:6-7a	Tegenstanders
2:7c-11	Micha
2:12-13	Tegenstanders
3:1-12	Micha.

We geven hierbij nu een deel van deze hoofdstukken weer in de vertaling zoals die in de Groot Nieuws Bijbel te vinden is.

2 Micha in discussie met zijn tegenstanders

- ¹ Het loopt verkeerd af met die misdadigers,
in de nacht bedenken ze duivelse plannen,
bij het eerste daglicht voeren zij ze uit
zodra ze er kans toe zien.
- ² Willen ze akkers, dan roven ze die;
huizen nemen ze eenvoudig in beslag.
Zij maken zich meester van het huis en
zijn eigenaar,
van de bezitter en zijn bezit.
- ³ Daarom zegt de Heer tegen deze lieden:
'Ik ben iets vreselijks van plan,
u kunt er niet aan ontkomen,
u ontloopt het zeker niet.
Dat wordt een verschrikkelijke tijd!
Dan wordt uw lot spreekwoordelijk,
als het droevige klaaglied klinkt:
Helaas, het is met ons gedaan,
we zijn totaal geruïneerd.
Ons familiebezit
komt in vreemde handen,
onze akkers
worden onder landlopers verdeeld.
Hoe treft de Heer ons met onheil!'
- ⁴ Inderdaad, er zal niemand meer zijn
die u door loting een stuk land toewijst,
u hoort dan niet meer bij het volk van de
Heer.

(Tegenstanders)

- ⁵ Hou toch op met dat gepreek,
dat gaat veel te ver.
Die beschuldigingen van u
slaan nergens op.
- ⁶ Wij stammen immers van Jakob af,
ons heeft de Heer zijn trouw beloofd.
Zou hij er nu genoeg van krijgen?
Zo is hij toch niet?

(Micha)

Nee, voor wie eerlijk leeft
betekenen mijn woorden zegen en geluk.

- ⁷ Maar u gedraagt zich
als vijanden van mijn volk,
u hebt het gemunt op vredelievende
mensen,
die niemand lastig vallen;
terwijl zij rustig voorbijgaan,
scheurt u ze de kleren van het lijf.
- ⁸ De vrouwen van mijn volk
jaagt u uit het huis dat hun lief is,
hun kinderen ontnemt u
alle vreugde en geluk.
- ⁹ Vooruit, weg uit dit land!
Zo kan niemand hier veilig wonen!
U zult omkomen
vanwege uw misdadige praktijken,
een vreselijk einde staat u te wachten!
- ¹⁰ Ik zou u ook een goed leventje kunnen
voorspellen
met wijn en drank in overvloed,
maar iemand die door Gods geest geleid
wordt,
verkondigt zulke leugens niet.

(Tegenstanders)

- Maar zij bleven profeteren:
¹¹ God heeft gezegd:
'Alle nakomelingen van Jakob zal ik
bijeenbrengen,
het hele volk van Israël verzamelen.
Ik drijf ze bij elkaar
als schapen in een kooi,
als een kudde op een weiland:
het gonst er van de mensen.'
- ¹² De leider gaat voor hen uit,
ze gaan de poort door naar buiten:
voorop gaat hun koning,
de Heer zelf gaat aan de spits.

3 (Micha)

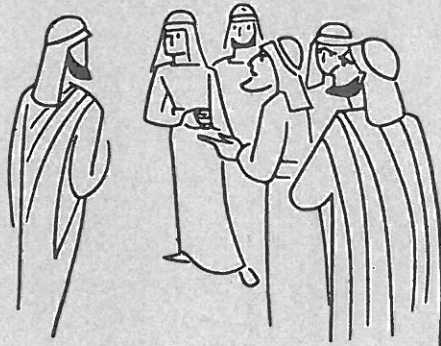
- ¹ Maar ik zei:
Luister dan toch,
leiders van Jakobs nageslacht,
hooggeplaatsten onder het volk van Israël,

u moest toch weten wat recht is!

- ² Maar van het goede moet u niets hebben
en het kwade doet u maar al te graag.
U vilt de mensen levend
en snijdt ze het vlees van de botten.
- ³ U verslindt mijn volk:
u stroopt ze de huid af,
breekt ze de botten,
hakt ze in stukken
als vlees om te koken,
als lappen om te braden.
- ⁴ Maar als u tot de Heer roept,
zal hij geen antwoord geven;
hij keert u de rug toe,
daar hebt u het naar gemaakt.

- ⁵ Er zijn profeten die mijn volk misleiden.
Zolang ze maar wat te eten krijgen,
voorspellen ze niets dan vrede;
maar als men hun buik niet meer vult,
dreigen ze met oorlog.
Daarom zegt de Heer dit over hen:
⁶ 'De nacht zal hun geen visioen meer
brengen,
de duisternis geen voorspellingen.
Voor die profeten zal de zon ondergaan,
de dag in duisternis veranderen.'
- ⁷ Die ziensers zullen te schande staan,
die waarzeggers geen raad meer weten;
ze staan allemaal met de mond vol
tanden,
omdat er geen goddelijk antwoord komt.'
- ⁸ Maar mij geeft de geest van de Heer
moed en kracht
om een oordeel uit te spreken:
de nakomelingen van Jakob breng ik hun
ontrouw onder ogen,
de Israëlieten wijs ik op hun zonden.

- ⁹ Laat dit tot u doordringen,
leiders van Jakobs nakomelingen,
hooggeplaatsten onder het volk van Israël:
u wilt niets weten van gerechtigheid,
u verdraait het recht,
¹⁰ u daar in Jeruzalem, u gaat over lijken,
u daar op de berg Sion,
u bent bedreven in misdaad.
- ¹¹ Stadsbestuurders spreken recht
in ruil voor geschenken,
priesters leggen de wet uit
om eraan te verdienen,
profeten laten zich goed betalen voor hun
voorspellingen,
en beroepen ze zich ook nog op de Heer:
'Hij woont toch in ons midden,
ons zal niets overkomen!'
- ¹² Dit gaat er gebeuren:
het is uw eigen schuld:
Sion wordt omgeploegd tot een open veld,
Jeruzalem wordt één grote ruïne,
de tempelberg één grote wildernis.

VOORTGEZETTE DISCUSSIE

Hiermee waren vertaling en uitleg van Micha 2 en 3 al een heel eind gevorderd. Maar de zaak werd nog interessanter toen bleek dat Micha 4 en 5 niet een heel ander apart stuk vormen, maar niet anders zijn dan voortzetting van de discussie tussen de profeet en zijn toehoorders.

Een struikelblok heeft altijd gelegen in Micha 4:1-5. Iedere bijbellezer kan zien dat deze verzen bijna gelijk zijn aan Jesaja 2:2-5. Eeuwenlang hebben exegeten zich afgevraagd: Hoe komt dit? Haalt Micha Jesaja aan of citeert Jesaja Micha? Hebben ze onafhankelijk van elkaar deze openbaringen gekregen of putten ze beide uit een gemeenschappelijke bron? Vier mogelijkheden alzo, waarvan commentatoren pro en contra tegen elkaar afwegen.

Tot zijn grote verrassing ontdekte prof. Van der Woude dat in het kader van het hele stuk Micha 2-5 de discussie hier verder gaat en de tegenstanders uit Jeruzalem zich door het te onpas citeren van Jesaja willen wapenen tegen de prediking van de plattelander Micha, die hun niet naar de mond spreekt. Zij maken hier misbruik van de godsopenbaring door Jesaja, of zoals Van der Woude het uitdrukt: "Het heil dat ze met de mond belijden, blokkeren ze zelf door het onheil dat ze bewerken met hun daden". Tegen deze daden moet Micha in Gods naam protesteren en daarom is hun beroep op Jesaja onrechtmatig. We hebben hier te doen met een soortgelijke situatie als bij de verzoeking van Jezus in de woestijn, waar de duivel Jezus weerstand biedt, ondanks het feit dat deze zich beroept op teksten uit de psalmen. (Mat. 4: 6,7) We moeten door de Heilige Geest worden gewapend om maar niet zomaar bijbelteksten in de mond te nemen of ons er door te laten verslaan. We moeten ze op de rechte tijd en wijze gebruiken. Dat heeft Micha begrepen.

De trotse Jeruzalemmers nemen het niet dat Micha hen zo in hun hemd

heeft gezet en Gods oordeel aankondigt over de heilige stad en de heilige tempel. Kan dat oordeel dan de verkiezing teniet doen? Neen, dat geloven ze niet. Jeruzalem kan zorgeloos zijn (4:9). Maar Micha kondigt de ballingschap aan; God behoudt, maar door het oordeel heen (4:10). Nóg laten de tegenstanders zich niets gezeggen: als de vijand komt opdagen, wordt dat hun eigen ondergang, Sion gaat hem verbrijzelen en dorsen als koren op de dorsvloer (4:11-13).

Nu komt Micha met een nog ernstiger boodschap: niet alleen de stad Jeruzalem, maar ook het Davidische koningshuis wordt diep vernederd. De Judeeërs dachten: onze koning is onschendbaar (5:3c), de Heer heeft immers zijn beloften aan David gegeven (2 Sam. 7:1-17, Psalm 132: 17,18). Maar Micha zegt: ook dat koningshuis is niet trouw gebleven. Daarom kan de beloofde Verlosser niet uit Jeruzalem, die oorlogszuchtige stad (4:14) komen, maar God gaat opnieuw beginnen, als in het verre verleden.

Hij laat de Heerser komen uit het kleine, onbetekenende Betlehem (5:1). L'histoire se répète. Eens moest God Saul verwerpen om zijn trots en eigenzinnigheid en werd Samuël uitgezonden om David, de jongste van Isai's zonen, tot koning te zalven. Drie eeuwen later blijkt het, dat God opnieuw moet beginnen. Niet in Jeruzalem, maar in Betlehem zal de ware koning van Israël geboren worden, als een teken dat God trouw is en door het oordeel heen opnieuw genade bewijst. 'De hemel heeft het kleen verkoren' (Vondel, Liedboek, gezang 153). Geen mens kan bij God pochen op eigen prestatie, de heiden niet en de Jood niet, het is louter Gods genade (1 Kor. 1:26-31).

Tegen de achtergrond van deze felle dialoog tussen Micha en zijn tijdgenoten begint een bekende tekst als Micha 5:1 - vaak geheel uit zijn verband gerukt - te leven met al z'n ernst en troost.

We vinden dan voor de hoofdstukken 4 en 5 van Micha deze indeling:

4:1-9	Tegenstanders
4:10	Micha
4:11-13	Tegenstanders
4:14-5:3	Micha
5:4-5	Tegenstanders
5:6	Micha
5:7-14	Tegenstanders

We komen dan tot de slotsom dat de hoofdstukken Micha 2-5 helemaal niet zo'n ingewikkelde lappendeken vormen als men vaak heeft gedacht. Bij nauwkeurige lezing blijkt het dat we te maken hebben met een goed opgebouwde dialoog, waarbij de eenheid van compositie juist

licht geeft op de onderdelen. Onlangs gaf een van de medewerkers op het bijbelhuis in Haarlem een drukproef van Micha aan een kennis te lezen. Deze reageerde er op: 'Nu pas ga ik iets van deze profeet begrijpen!'

Van harte hopen we dat het veel lezers van de Groot Nieuws Bijbel zo zal vergaan en dat velen van ons volk de blijvende actualiteit van de Schrift opnieuw zullen ondergaan.

Ik eindig met de weergave van delen uit de hoofdstukken 4 en 5 in de Groot Nieuws-versie.

4 (Tegenstanders)

¹ Maar zij zeggen:
In de toekomst zal de tempelberg,
de berg van de Heer,
rotsvast staan,
hoger zijn dan alle bergen,
uitrijzen boven de heuvels.
De volken stromen toe,
² ze gaan in drommen op weg.
Ze zeggen: 'Kom, we gaan naar de berg
van de Heer,
naar de tempel van Jakobs God.
Hij zal ons de weg wijzen
en wij zullen zijn aanwijzingen opvolgen.'
De Heer geeft vanuit Jeruzalem zijn
richtlijnen,
vanuit de tempelstad
richt hij zich tot de mensen.
³ Hij zal rechtspreken
tussen machtige volken,
geschillen oplossen
tussen talloze naties,
hoe ver die ook wonen.
Dan smeden ze hun zwaarden om tot
ploegscharen
en hun speren tot snoeimessen.
Geen volk neemt nog de wapens op,
nooit meer bereidt men zich voor op een
oorlog.
⁴ Ieder zit dan onder zijn vijgeboom of
wijnstok,
rustig, door niemand opgeschrikt.
Dat heeft de almachtige Heer zelf gezegd.
⁵ Ook al gaan alle volken hun eigen weg,
ieder in vertrouwen op zijn god,
wij gaan onze weg
in vertrouwen op de Heer,
onze God voor eeuwig en altijd.
⁶ Dit kondig ik, de Heer, jullie aan:
'Er komt een dag
dat ik bijeenbreng die verdreven zijn,
die uiteengejaagd waren, weer verzamel
na al het verdriet dat ik hun had
aangedaan.
⁷ Zij zijn verdreven,
maar ik maak een nieuw begin,
ze zijn afgemat,
maar worden een machtig volk.
Ik, de Heer,
zal op de berg Sion over hen regeren
van die dag af en voor altijd.'
⁸ Jazeker, Jeruzalem,
God houdt over je de wacht
als een herder over zijn kudde.
Je wordt opnieuw een stad van betekenis,
een plaats waar koningen regeren.
⁹ Maar dan hoef je toch niet zo luid te
jammeren?
Heb je soms geen koning meer?
Is je raadsman weg?
Je schreeuwt het uit van pijn

als een vrouw die een kind ter wereld
brengt.

(Micha)

¹⁰ Ja, krimp ineen als zo'n vrouw,
schreeuw het uit, Jeruzalem!
Want de mensen moeten de stad verlaten
en op het open veld verblijf houden.
Jullie zullen naar Babel gaan;
dat is de plaats waar je bevrijd wordt,
daar redt de Heer je uit de greep van je
vijanden.

(Tegenstanders)

¹¹ Zeker, Jeruzalem, alle volken hebben zich
tegen je verenigd.
Ze zouden met groot genoegen zien
hoe je door de modder wordt gesleurd.
¹² Maar wat er in de Heer omgaat,
begrijpen ze niet;
wat hij van plan is, beseffen ze allerminst:
hij wil hen verzamelen
als korenschoven op de dorsvloer.
¹³ 'Straf die volken, Jeruzalem,' zegt de
Heer,
'ga ze dorsen als koren.
Ik maak je zo sterk als een os
met ijzeren horens en bronzen hoeven
om die volken te verbrijzelen.
Wat ze geroofd hebben,
'kun je mij dan toewijden,
hun rijkdom afstaan aan mij,
de Heer van heel de aarde.'

(Micha)

¹⁴ Jeruzalem, jij strijdlustige stad,
zodra jij je klaarmaakt voor de strijd
gaat de vijand tot de aanval over;
met een stok zullen ze de bestuurder van
Israël
een slag in het gezicht geven.
⁵ 'Maar jij, Betlehem in Efrata,
al heb je in Juda niet veel te betekenen,
toch zul jij,' zegt de Heer,
'iemand voortbrengen
die namens mij over Israël heersen zal.
In het verre verleden ligt zijn oorsprong,
in lang vervlogen dagen.'
⁶ De Heer laat zijn volk wel aan zijn lot
over,
maar alleen tot de vrouw die zwanger is
haar kind ter wereld heeft gebracht.
Dan zullen wie de ballingschap hebben
overleefd,
terugkomen bij hun volksgenoten in Israël.
⁷ Die koning zal een herder zijn voor zijn
volk.
Zo zal de macht van de Heer
zichtbaar worden
en de majesteit van Israëls God
overal worden erkend.

Zijn volk kan veilig wonen,
want hij zal zijn macht in heel de wijde
wereld tonen

(Tegenstanders)

⁴ Nee, onze koning hier in Jeruzalem blijft
ongedeerd.
Als de Assyriërs een inval doen
in ons land
en onze burchten binnendringen,
zetten wij al onze verdedigers in,
onze aanvoerders, meer dan voldoende.
⁵ Die zullen Assyrië vernietigen met het
zwaard,
met de blanke sabel dat land van Nimrod.
Onze koning zal ons van hen bevrijden,
wanneer zij een inval doen in ons land
en ons gebied binnendringen.

(Micha)

⁶ Het nageslacht van Jakob zal leven,
verspreid onder machtige naties,
'verfrissend als dauw,
door de Heer gegeven,
verkwikkend als regenbui op gras
dat niet door mensen wordt verzorgd
en waar niemand naar omkijkt.

(Tegenstanders)

⁷ Nee, het nageslacht van Jakob zal zich
verzetten,
zich keren tegen de andere volken.
Het zal onder die machtige naties zijn
als een leeuw tussen wilde dieren,
als een jonge leeuw tussen schapen of
geiten:
waar hij komt,
slaat hij neer en verscheurt.
Niemand kan ze redden.
⁸ Maak maar een vuist tegen uw vijanden,
Israël,
uw tegenstanders gaan eraan!
⁹ Dit zegt de Heer:
'Op die dag
slacht ik al uw paarden af,
verniel ik al uw strijdswagens,
¹⁰ vernietig uw steden,
sloop al uw vestingen.
¹¹ Ik maak een eind aan uw toverpraktijken,
met uw waarzeggerij is het gedaan.
¹² Ik sla uw afgodsbeelden in stukken
en de heilige stenen die u erop na houdt.
Dan kunt u zich niet langer in aanbidding
buigen
voor wat uw handen hebben gemaakt.
¹³ Ik ruk uw gewijde palen uit de grond
en verwoest de heilige plaatsen.
¹⁴ In laaiende woede
ga ik wraak nemen op de volken,
omdat zij mij niet gehoorzaam zijn
geweest.'

BIJBELS IN OMGANGSTAAL IN HET NEDERLANDS MAAR OOK IN HET

DUITS: Die Gute Nachricht

Ingenaaid:

bestelnummer 47.213.6 - Prijs f 19,50, Bfr. 373,-

Gebonden:

bestelnummer 47.214.5 - Prijs f 23,50, Bfr. 449,-

Met apocriefe boeken - gebonden:

Bestelnummer 47.214.6 - Prijs f 26,50, Bfr. 507,-

ENGELS: Good News Bible

Ingenaaid:

Bestelnummer 48.103.6 - Prijs f 14,75, Bfr. 282,-

Gebonden:

Bestelnummer 48.104.5 - Prijs f 24,50, Bfr. 468,-

Met apocriefe boeken - gebonden:

Bestelnummer 48.105.0 - Prijs f 27,50, Bfr. 525,-

FRANS: La Bible en français courant

In soepele band met flap:

Bestelnummer 52.035.1 - Prijs f 37,50, Bfr. 716,-

Gebonden:

Bestelnummer 52.035.3 - Prijs f 35,-, Bfr. 669,-

Met apocriefe boeken - in soepele band:

Bestelnummer 52.035.2 - Prijs f 42,50, Bfr. 812,-

SPAANS: Dios Habla Hoy

Gebonden:

Bestelnummer 71.221.0 - Prijs f 31,50, Bfr. 602,-

Met apocriefe boeken - gebonden:

Bestelnummer 71.221.1 - Prijs f 35,50, Bfr. 678,-